

christelijk-evangelische inspiratie maar toenemend in debat met en buiten de kerkelijke structuren. De conclusie is een samenvatting van de hoofdstukken.

Wat, behalve het ontbreken van het vergelijkende perspectief, ook een gemiste kans is, is dat haar werk om wat onduidelijke redenen in 1980 ophoudt. Juist in de jaren daarna zou de Vlaamse kerk een periode van grote numerieke, politieke en maatschappelijke veranderingen doormaken. We lezen niets over de discussies over seksueel misbruik die de kerk op haar grondvesten deed schudden, niets over de discussies over de verhouding met de staat (financieel vooral van belang), niets over de ingrijpende veranderingen in de kerk als gevolg van polarisatie, evangelicale bewegingen of migranten, we lezen niets over het bediscussiëren en deels verdwijnen van het katholieke karakter in sociale en caritatieve organisaties, en we lezen niets over het massaal verdwijnen van een katholieke cultuur onder de jonge generaties wat de kerk toenemend maakt tot een relict in de Belgische samenleving, en we lezen dus ook niet over de problematische positie van de zeer historische kerkgebouwen. Juist na 1980 wordt de geschiedenis van de katholieke kerk in België spannend, een thriller, en Gevers heeft erover geschreven. Laat duidelijk zijn dat beide boeken kwalitatief hoogstaand historisch vakwerk zijn en dat iedere socioloog die België (Vlaanderen) in zijn vergelijking wil betrekken ze gelezen moet hebben.

Erik Sengers
(Amsterdam)

Dorren, Gabriëlle (2013), *Met de minsten der Mijnen. Geschiedenis van de kleine zusters van de H. Joseph*, Hilversum: Verloren, pp. 696, ISBN 97887043674, € 49,-

Deze studie over de geschiedenis van de congregatie die bekend staat als “de zusters van Heerlen” past in de reeks van geschiedenissen van orden en congregaties die de laatste jaren verschenen zijn. Elke congregatie wil, nog voor het einde, haar geschiedenis geboekstaafd hebben. De congregaties sterven uit, hun tijd is voorbij. Meestal opgericht (of vanuit het buitenland naar Nederland gekomen) in de tweede helft van de negentiende eeuw, kwamen ze tot bloei in de eerste helft van de twintigste eeuw, om vanaf 1970 langzaam maar zeker af te sterven. Het einde komt voor de meeste congregaties in zicht. Dit geldt ook voor de congregatie van de zusters van Heerlen, officieel “*De kleine zusters van de H. Joseph*”, één van de grootste congregaties, met veel vestigingen in Nederland (onderwijs, ziekenzorg, kindercare, zwakzinnigenzorg, bejaardenzorg); en met veel zusters in de missie (China, Indonesië en Kenia). Het boek is een “monument dat het leven en werk van de zusters zichtbaar maakt, maar ook als een soort testament: ons verhaal kon nu nog worden opgetekend” (Zuster Margret Dekker, generale overste, in het *Woord vooraf*, p. 15). Het boek heeft iets van een gedenkboek, met veel verhalen en interviews met zusters.

Daardoor is het een erg leesbaar verhaal geworden, en zal het door de zusters met dankbaarheid en veel herkenning gelezen worden.

De geschiedenis wordt beschreven in vier delen: 1. de congregatie vanaf het begin (1872) tot 1991; 2. de werkzaamheden ('De hand bij de arbeid, het hart bij God'): verpleging; doorgangshuizen (voor ongehuwde moeders); kindercare; zwakzinnigenzorg; onderwijs; huishouding; bejaardenzorg; 3. De kleine zusters overzee: China, Indonesië en Kenia; 4. de Congregatie sinds 1991. Het is soms moeilijk om de rode draad te volgen: er is zo veel wat genoemd moet worden, er zijn zo veel plaatsen en instellingen waar gewerkt is. Een overzichtswerk ontkomt daar vaak niet aan. Het was een grote congregatie met velerlei soorten werk. Maar in alle werkzaamheden bleef de spiritualiteit hetzelfde: dienstbaar zijn. Het eerste deel vond ik het interessantste: daar wordt de interne ontwikkeling van de congregatie beschreven. Vooral de periode vanaf 1965 is dan van belang: daar begint de grote verandering. Onder de titel *Het zinkend schip en het zoeken naar nieuwe wegen* (1965 – 1980) wordt deze periode besproken. Ik vind het wel jammer dat de auteur geen strikte analyse maakt van de ontwikkeling. Nu blijft het bij soms boeiende beschrijvingen zonder dat er ergens een streep gezet wordt en verduidelijkt wat het allemaal heeft opgeleverd. Tekenend zijn de beschreven experimenten in Roermond (de Donderberg) en Amsterdam ("de fabriek in"). Zijn deze experimenten geslaagd? Waarom (niet)? Over de Donderberg wordt opgemerkt dat de oorspronkelijke groep al na enkele jaren uiteen gevallen was. Misschien is er wisseling van personen geweest, maar is daarom een experiment mislukt? De gemeenschap op de Donderberg is in ieder geval tot het midden van de jaren '80 blijven bestaan! De auteur wijt het mislukken aan de hoge eisen die de zusters zich stelden: de zelfheiliging die nu gecombineerd moest worden met aandacht voor elkaar en voor de buitenwereld. Waarschijnlijk veel belangrijker was dat de zusters nog moesten leren persoonlijk te communiceren, en hun eigen religiositeit te ontwikkelen. Het experiment in Amsterdam leverde in ieder geval boeiende levens van zusters op die op heel persoonlijke wijze gestalte gaven aan hun religieus-zijn (139-144).

Wat betekenden deze pogingen voor de congregatie? Dat blijft nu in de lucht hangen. Ook de manier waarop men met de groeiende zelfstandigheid van de zusters in Indonesië en Kenia omgaat, verdient nadere analyse. Verder weet ik (uit andere bronnen) dat deze congregatie, gesticht en geleid door wereldheren, in de jaren zestig haar franciscaanse spiritualiteit ontdekt en gaat cultiveren. Maar dat wordt amper besproken.

Verder mis ik een overzicht in getallen: intredes, professies, uittreeders. Nu moet je zoeken naar cijfers die hier en daar vermeld worden. En vaak zijn ze onvindbaar. "Tussen 1965 en 1980 verlieten 135 zusters de congregatie. Tegenover dat aantal stonden 26 intredelingen, of per saldo eigenlijk maar elf, want de rest trad weer uit" (p. 148). Dat is wel erg summier. Misschien kijkt een socioloog anders dan een historicus. Als socioloog zou ik graag zien dat bepaalde elementen (leiderschap, cultuur, structuur) af en toe thematisch

werden behandeld. Ook de rol van het kerkelijk gezag (altijd mannen!) verdient juist voor vrouwelijke congregaties nader aandacht.

Door de opzet (een combinatie van geschiedenis en gedenkboek) is het een boeiende maar soms ook wat onbevredigende studie. Maar voor de zusters zal het ongetwijfeld een boek zijn waarin met plezier wordt gebladerd. Voor een sociale wetenschapper laat het veel vragen open.

Jan Sloot
(Tilburg)

Eijt, José (2014), *In dienst van de zieken. Broeders van Barmhartigheid van St. Johannes de Deo 1875 – 2013*, Hilversum: Verloren, pp. 304, ISBN 97887043957, € 29,-

In de lijsten van orden en congregaties binnen de R.K. Kerk vallen de congregaties van broeders weinig op. De meeste aandacht gaat uit naar de grote mannelijke orden en congregaties (zoals benedictijnen, jezuiten en franciscanen) en de zeer talrijke zustercongregaties. De zelfstandige broedercongregaties komen weinig aan bod: het zijn er veel minder, en ze zijn meestal kleiner in aantal. In Nederland zijn er nog 13 congregaties van broeders, met een gezamenlijk aantal leden van ongeveer 360. Ook de belangstelling van historici gaat niet hun kant op. Een overzichtswerk ontbreekt; over de vijf grotere congregaties schreef Van Vugt *Broeders in de katholieke beweging* (1994), maar die studie handelt over de periode tot 1970. Daarnaast is er nog de dissertatie van Ineke Merks-van Brunschot, *Broeders Penitenten. 300 jaar 'Burgers in Pij'* (1996). Verder zijn mij geen studies bekend. De ontwikkeling na 1970 lijkt vooral een geschiedenis van achteruitgang. In 1967 telden de broedercongregaties nog bijna 4000 leden! Deze ontwikkeling loopt overigens parallel met de ontwikkeling van de actieve zustercongregaties: ook daar is het ledental sinds 1967 geslonken tot ongeveer 10%.

De studie van Eijt over de *Broeders van Barmhartigheid van St. Johannes de Deo* is een welkome aanvulling van deze lacune. Het is een gedegen historisch onderzoek naar de ontstaansgeschiedenis van de congregatie, gesticht in 1856 in Westfalen en hun vestiging in Montabaur in 1863 vanwaar zij in Duitsland de naam kregen van *Barmherzige Brüder von Montabaur*. Door de *Kulturkampf* vestigden zij zich noodgedwongen (1875) onder de naam *Broeders van Barmhartigheid van St. Jan de Deo* in Nederland.

Het typische van deze congregatie is dat de leden zich uitsluitend wijdden aan de ziekenverpleging van mannen. Ze hebben zich nooit in de richting van onderwijs of jeugdwerk ontwikkeld, ook niet in speciale zorg voor zwakzinnigen of psychiatrische patiënten. In het begin richtten ze zich op de thuisverpleging, maar in de loop der jaren verschoof de aandacht naar ziekenhuizen en verviel de thuisverpleging. De congregatie had ziekenhuizen in Haarlem, Utrecht en Den Bosch. Daarnaast waren er pensions, die